

ZÁRÓJELENTÉS

„EGY ÚJ VÁROSFEJLŐDÉSI MODELL SZERVEZŐDÉSE? ÁTMENET ÉS GLOBALIZÁCIÓ A MAGYARORSZÁGI „ÚJ VÁROSOKBAN” ÉS TÉRSÉGEIKBEN”

(K 81547. SZ. KUTATÁSI PROJEKT)

KUTATÁSVEZETŐ: PROF. DR. SZIRMAI VIKTÓRIA DSC.

1. A KUTATÁSI CÉLJAI

A kutatás fő célja az volt, hogy tudományos eszközökkel feltárja a magyar (úgynevezett posztszocialista) „újvárosokban” és térségeikben az 1990-től kibontakozott **területi társadalmi folyamatok** jellegzetességeit, a posztszocialista újjvárosi fejlődéstörténeti adottságok, illetve a polgári átmenet, a modernizáció, a globalizáció meghatározó hatásmechanizmusai szerint.

A kutatás arra a tudományos problémára is választ keresett, hogy **létrejött-e** a magyar városhálózatban egy sajátos, történetileg és a mai folyamatok által kondicionált **új típusú városfejlődési modell**, amely a mai átalakulások révén integrálódott az európai városfejlődési modellekbe.

A fő kutatási cél több rész kutatási feladat megvalósítását jelentette, ezek a következők:

- 1) A vizsgálat mindenekelőtt a **területi társadalmi folyamatok alakulását** tárta fel, ennek keretében elemezte egyrészt a globális urbanizáció szakaszainak lokális megnyilvánulásait, a szuburbanizáció jellegzetességeit, a városok társadalmi átalakulását, másrészt a várostérségi társadalmi szerkezet sajátosságait.
- 2) A következő rész kutatási feladat az **újjvárosi centrumok és környékeik viszonyának** az elemzése volt. Ennek keretében megvizsgáltuk a város és a környék fejlesztésében és fejlődésében érzékelhető egyenlőtlenségeket, azok újraszerveződéseit, a piaci szektor hatására alakuló térségi allokációkat. Továbbá az újjvárosi és a környéki önkormányzatok viszonyát, a térségi szemlélet jellegzetességeit, az intézményesített és a nem intézményesített kooperációkat, illetve a térségi konfliktusokat.
- 3) Harmadik rész kutatási feladatként jelent meg az újjvárosi térségek különböző **elit csoportjainak**, a jelentősebb gazdasági szereplőknek, az önkormányzatoknak, a politikai szereplőknek, a civil társadalmi szervezeteknek és a városfejlesztéssel foglalkozó értelmiségi csoportoknak a **városfejlődésben játszott szerepeinek az elemzése**. Ennek során az a kérdés is felmerült, hogyan alakult át a mai újjvárosi gazdasági szerkezet, mi történt a korábbi állami nagyvállalatokkal, a privatizációs folyamatok milyen társadalmi hatásokkal jártak.

2. A KUTATÁS MÓDSZEREI

Az újjvárosi kutatás két újjváros empirikus vizsgálatára terjedt ki: **Dunaújjvárosra és Kazincbarcikára**, valamint azok **térségeire**. A kutatási eredmények megalapozása, valamint a különbségek feltárása érdekében az újjvárosi mintatelepüléseket két hasonló jellegzetességű **régi várossal** illetve azok térségeivel **hasonlítottuk össze: a dunaújjvárosi térséget, a bajaival, a kazincbarcikai a gyöngyösivel**, a centrumokat és a térségeiket külön illetve együtt is elemeztük.

A vizsgált városok és térségeik viszonyainak a feltárása **kvalitatív és kvantitatív módszerek** együttes alkalmazásával történt.

Az elméleti megalapozás során az újvárosok kialakulására, átalakulására és jelenlegi helyzetére vonatkozó **magyarországi és nemzetközi szakirodalmak kritikai elemzésére**, másodelemzésére került sor. A mintaterületek jövőképeinek felvázolásához fontos támpontot nyújtottak a vizsgált városok és térségeik fejlesztési dokumentumainak, sajtóforrásoknak elemzései is.

A **társadalomstatisztikai helyzetelemzés** célja a városok társadalmi-gazdasági folyamatainak a leírása volt. A többdimenziós elemzések során településsoros adatbázisok felhasználására került sor, a városok és térségeik, valamint az országos adatok összehasonlítása keretében.¹ A statisztikai elemzések eredményeit **tematikus térképek** is illusztrálják. **Szociofotók** készültek a városok ökológiai struktúrájának bemutatására, a városok és térségeik szövetének, fizikai állapotának dokumentálására, a mintaterületek közötti hasonlóságok és különbségek feltárására.

Az elméleti fejezetek, a statisztikai adatelemzések alapján készültek az empirikus kutatást támogató módszertani alapok, a legfontosabb problémakörök, ezt követően a vizsgált mintaterületeken végzett **strukturált mélyinterjúk**. Az összesen 150 mélyinterjú a következőképpen oszlott meg: 50-50 készült a vizsgált újvárosokban és környékükön, 25-25, a régi városokban és környékeiken.

3. EREDMÉNYEK

Az empirikus kutatás alapján nem könnyű a kiinduló kérdésekre egyértelmű választ adni, nevezetesen arra, hogy létrejött-e a hagyományos városfejlődési modelltől eltérő, sajátos újváros-fejlődési modell, a történeti adottságok és a rendszerváltozás metszetei szerint.

A hagyományos városfejlődési úttól – ha nem is egyértelműen – **eltérő minta relevanciáját** mutatja az a **történetileg kondicionált helyzet**, amelyben a rendszerváltozás folyamatai megindultak, s amelyben a piaci társadalmi berendezkedést alakító tényezők fejlődése elkezdődött.

Az elemzések szerint ezekben a városokban **nehezebb volt az átállás**, részben azért, mert a szocialista városfejlődés, a **redisztributív elosztási mechanizmusok** sajátosságai az átlaghoz képest **erőteljesebben érvényesültek**, részben pedig azért, mert az államtól való függések, annak önkormányzati és a helyi társadalmi reményei még akkor is jelen voltak a közgondolkodásban, amikor már más települések (kétségtől az akkor szerencsésebbek) a saját megújuló fejlődési pályájukat keresték. A posztszocialista újvárosok kevésbé voltak felkészülve az új folyamatok fogadására. A **globális gazdasági hatások differenciáltan érintették** ezeket a térségeket (is), az állami nagyvállalatok privatizációi több újváros esetében sikertelennek bizonyultak, **kevés** volt az újvárosi térségeket választó **külföldi, de hazai befektetői szándék**.

¹ Az elemzések 1990 és 2010 közötti időszakot ölelik át, viszont ahol rendelkezésre álltak, a 2011., 2012. évi adatok is megjelentek, különös tekintettel a Népszámlálás 1990., 2001., valamint 2011. évi, jelenleg rendelkezésre álló eredményeinek összehasonlításra. A legfontosabb adatbázisok: a Központi Statisztikai Hivatal Tájékoztatói Adatbázisa, Népszámlálás adatai, a TEIR különböző funkciói és adatbázisai, a Nemzeti Adó- és Vámhatóság, a Rendőrség, a Belügyminisztérium vonatkozó adatai, önkormányzati és történeti adattárak.

A régi városok fejlődési modelljétől eltérő minta szerveződésére utalnak az újjvárosokra történetileg jellemző gazdasági szerkezeti adottságok mai érvényesülései: a gazdaságaik inkább **egy, mint több funkciósak**, nem eléggé diverzifikáltak. Ez abban is látszik, hogy az iparban foglalkoztatottak aránya meghaladja a hasonló méretű régi városok értékeit, sőt alacsonyabb a tercier szektorban foglalkoztatottak aránya. A társadalmakra ma is jellemző a fizikai, mint a szellemi dolgozók markánsabb jelenléte, a diplomások aránya pedig alacsonyabb, mint a többi, hasonló méretű régi városban. A térbeli társadalmi szegregáció nem olyan éles, mint a régi városokban, köszönve a két várostípus eltérő társadalmi szerkezetének. Az újjvárosi épített környezet sajátosságai igencsak eltérnek a régi városokban található jellegzetességektől, különösképpen, ha az újjvárosok építésének első időszakában épült, (többnyire) műemlékvédelem alatt álló szocialista realista építészet eredményeit nézzük.

A korábbi megalapozó kutatások egyértelműen kimutatták a posztszocialista újjvárosok közötti belső differenciáltságokat, vagyis azt, hogy **a mai újjvárosok és azok térségeik korántsem jelentenek homogén közeget**. Következésképpen nem csak arról van szó, hogy a szocialista rendszer társadalmi, gazdasági és politikai feltételei és érdekérvényesítési mechanizmusai között nyertes települések a rendszerváltozás során vesztesékké váltak, hanem inkább arról, hogy ezeknek a veszteseknek a köre igencsak differenciált. Természetesen korábban is különbözőek voltak, de akkor a nyertes települések csoportjában foglaltak helyet.

Az új és a régi városokat összevető statisztikai elemzések szerint az átmenet során három különböző újjváros, illetve újjváros-térségi csoport jött létre: az egyik a **fejlett újjvárosok** csoportja: Százhalombatta, Paks és Tiszaújjváros tartozik ide. Ezek azok a középvárosok, amelyek a válságot jól kezelték, az új folyamatokhoz alkalmazkodtak, a munkanélküliek aránya átlag alatti, fiatalos a korszerkezet, a vándorlási egyenleg pozitív.

A második statisztikai csoportot **stagnálóknak** neveztük, mivel a válságot kezelni tudták (vagy a külföldi tőkére alapozott új beruházásokkal, szerkezetváltással, mint Tatabánya, vagy állami segítséggel, mint Dunaújjváros), népességüket többé-kevésbé meg tudták őrizni, a lakosság iskolai végzettsége is kedvezőbb. A továbblépés irányai és főként forrásai azonban bizonytalanok. A statisztikai adatok alapján Ajka, Dunaújjváros, Oroszlány, Tatabánya, Várpalota sorolhatók ide.

A harmadik csoport, amelyhez a statisztikai adatok alapján Kazincbarcika, Komló, Ózd sorolható, **a rendszerváltozásnak valóban vesztesei**. Ezek azok a települések, amelyek a szocialista rezsim, főként 1950-es, 1960-as éveiben kiemelten előnyös pozícióikat teljesen elvesztették, amelyek az átmenet alatt súlyos helyzetbe kerültek. A korábbi városi gazdaságok fokozatosan erodálódtak, az azt működtető állami vállalatok leépültek, vagy éppen kis cégekké alakulva vegetálnak. A külföldi és a hazai működő tőke ezeket a térségeket elkerüli, főként fiatal, még piacképes népesség elköltözik, mivel kevés a helyi kitörési lehetőség, kicsi az új vállalkozások száma, valamint fokozatosan veszti el a népességüket. Ezekben az újjvárosi válságtérségi helyi társadalmakban az országos átlaghoz képest magas az általános iskolát el nem végzettek aránya, az érettségivel és főként a diplomával rendelkezők aránya pedig jóval alacsonyabb. Az országos átlagokhoz képest magas a munkanélküliség, különösképpen az iskolázatlanok, illetve a fiatal korcsoportok körében. A nemek szerinti megoszlásra jellemző, hogy 1993-tól 2008-ig a munkanélküliek között a férfiak túlréprezentáltak, ami a nehézipari ágazatok munkaerőigénye alapján érthető. 2008 után azonban – kivéve a régi bányászvárosokat – már a nők kerültek túlsúlyba. A térségek megújulását a helyi társadalmi sajátosságok döntő mértékben nehezítik.

Ezek a csoportok **a valóságban sokkal differenciáltabbak**, mint ahogy azt a statisztikai mutatók elemzése mutatják, az esettanulmányok, a vizsgált városokban élő emberek véleményei ezt egyértelműen igazolják.

A kutatás eredményei szerint **mindig is lesznek különbségek** a kétféle városfejlődési modell és annak jellegzetességei között, de hogy melyek lesznek ezek, az a városfejlődési utak, a különböző modellek **innovációs képességétől is függ**, hogy **mit kezdenek a történeti örökségükkel**. Ez a kérdés nemcsak az új, hanem a régi városok esetében is jogos, hiszen a szocializmus hatásai a hagyományos települések jellegzetességeit, a mai viszonyait is befolyásolták, ahogyan a rendszerváltozás, a piaci társadalmi berendezkedés körülményei is. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint a globális hatások, a piaci átalakulás következményei miatt a két várostípus között szignifikáns közeledési tendenciák. A globális urbanizációs sajátosságoknak megfelelően a vizsgált városokban egyaránt **érzékelhetőek a térségi decentralizációs tendenciák**. Részben a gazdasági válság, a munkanélküliség következtében létrejött elvándorlás, részben az átalakuló lakóhelyi igények miatt is csökkent a városlakók száma, miközben a városkörnyék népessége nőtt, kifejezve a szuburbanizációs folyamatokat, a középosztálybeliek költözési törekvéseit. De a gazdaság igényeit szintén: a vállalkozások számára ma már nemcsak a városcentrumok, hanem a városkörnyékek is vonzóak.

A globális urbanizáció társadalmi polarizációs következményeként az új és a régi települések esetében is érvényesülnek a városok és a környékük közötti **társadalmi egyenlőtlenségek**, jóllehet ezek a dichotómiák sokkal kevésbé tisztán mutatják meg magukat, mint a nagyobb városokban. A városkörnyéki települések **társadalmi státusa szintén differenciálódott**, a globális folyamatoknak megfelelően itt is létrejöttek a magas és alacsony társadalmi státusú „elővárosi” települések. (Dunaújváros és Kazincbarcika esetében megfigyelhető, hogy elkülönülő sávok szerint jöttek létre az elővárosok, a városhoz közeli városkörnyéki övezetekben a magas, a centrumtól távolabbi zónában az alacsony társadalmi státusúakból szerveződnek az elővárosok. Az utóbbiak alacsonyabb komfortfokozatú házaiban főként azok találtak otthont maguknak, akik számára a városi közüzemi díjak, a magas rezsiköltségek fizetési nehézségeket okoztak.)

Kizárólag a közeledés trendjei alapján azt lehetne mondani, hogy nem jött létre egy a hagyományos városfejlődési modelltől eltérő, attól differenciált sajátosságokat felmutató újjváros-fejlődési modell, azonban a történeti adottságok mai érvényesülése, az abból adódó különbségek, valamint azon hasonlóságok alapján, amelyek a kétféle várostípusra egyaránt jellemzőek, úgy tűnik, hogy igenis tanúi vagyunk nem egy, hanem sokkal inkább többféle újjváros-fejlődési út, különböző modellek szerveződésének. Ezek **a modellek** a volt szocialista újjvárosok adottságaiból **sok jellegzetességet megőriztek**, viszont eközben a mai globális kapitalizmus, **illetve a globális urbanizáció egyes jellemzőit is felmutatják**, tehát valóban a történeti adottságok és a rendszerváltozás metszetei szerint bontakoznak ki.

4. A KUTATÁS EREDMÉNYEIBŐL SZÜLETETT LEGFONTOSABB PUBLIKÁCIÓK ÉS KONFERENCIA ELŐADÁSOK

Lektorált kötet a kutatás eredményeiből:

Szirmai V. (szerk.) (2013): „*Csinált városok*” a XXI. század elején. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont – Art Webber Kft., Budapest. A kötetben a kutatás résztvevőinek 10 tanulmánya található.

Referált nemzetközi konferenciakiadványban publikált tanulmányok:

Szirmai, V.: Emergence of a New Urban Development Model? Impacts of the Transition and Globalisation in Hungarian New Town Regions. In: *Vujoswevic, M. – Milijic, S. (eds.) (2013): Regional Development, Spatial Planning and Strategic Governance*. Conference Proceedings CD. IAUS, Belgrade.

Váradi, Zs. – Halász, L.: Potentials, Constraints and Conflicts between Kazincbarcika and Gyöngyös, a Hungarian New and Historical Town and their Surroundings. In: *Vujoswevic, M. – Milijic, S. (eds.) (2013): Regional Development, Spatial Planning and Strategic Governance*. Conference Proceedings CD. IAUS, Belgrade.

Külföldi konferenciárészvétel:

Regional Development, Spatial Planning and Strategic Governance, 2nd International Scientific Conference. Helyszín: Belgrád, Szerbia. Időpont: 2013. május 22-25. Szervező: Institute of Architecture and Urban & Spatial Planning of Serbia

Külföldi konferencián tartott előadások:

Szirmai Viktória, Halász Levente és Váradi Zsuzsanna előadásai, valamint 1 levezető elnökség (Szirmai Viktória) a *Sustainable Regional and Spatial Development and Strategic Management* szekcióban.

Külföldi konferenciakiadványban megjelent absztraktok:

Szirmai, V.: Emergence of a New Urban Development Model? Impacts of the Transition and Globalisation in Hungarian New Town Regions. In: *Maric, I. – Petric, J. (eds.) (2013): Regional Development, Spatial Planning and Strategic Governance*. Belgrade. p. 85.

Váradi, Zs. – Halász, L.: Potentials, Constraints and Conflicts between Kazincbarcika and Gyöngyös, a Hungarian New and Historical Town and their Surroundings. In: *Maric, I. – Petric, J. (eds.) (2013): Regional Development, Spatial Planning and Strategic Governance*. Belgrade. p. 89.

Konferenciaszervezés:

Az OTKA kutatás keretében, Budapesten, 2012. december 13-án szervezett nemzetközi konferencia *New towns in Europe and Hungary at the Beginning of the 21st Century* címmel. Két külföldi kutatóval és a kutatásban résztvevőkkel 10 előadás és egy kerekasztal-beszélgetés hangzott el.

Saját szervezésű nemzetközi konferenciakiadványban megjelent absztraktok száma: 11.

Szirmai, V. (ed.) (2013): *New towns in Europe and Hungary at the Beginning of the 21st Century*.